

L'ESCRITURA A LES TERRES GIRONINES*

PER

M. JOSEPA ARNALL i JUAN
JOSEP M. PONS i GURI

RECENSÍO

Una obra gran, per les seves dimensions, i una gran obra, pel treball acomplert i la seva qualitat, és la col·lecció paleogràfica i diplomàtica que han elaborat dos acreditats autors. El període considerat comprèn des del 827 fins al 1799. Hom ha recollit i comentat 346 models d'escriptura. Es distribueixen així: 4 del s. IX, 11 del s. X, 16 del s. XI, 19 del s. XII, 26 del s. XIII, 102 del s. XIV, 52 del s. XV, 53 del s. XVI, 41 del s. XVII i 47 del s. XVIII. Del punt de vista de la tipologia documental i de l'evolució de l'escriptura, l'atenció dedicada al s. XIV, que duplica la dels altres, ens sembla justificable. El format de 29 cm de l'edició permet de donar facsímils ben llegidors. En el nostre comentari ens referim a les làmines com a "núm."

Les escriptures que es presenten són la documental i la librària, amb unes poques mostres de pàgines impreses (p.e. núm. 205). No s'hi troba, en canvi, cap mostra d'escriptura lapidària ni sobre suport metàl·lic.

L'ordenació dels documents en l'obra és cronològica, amb la particularitat que les mostres de lletra librària s'agrupen al final de cada segle, encara que siguin datades. Així, un volum escrit el 1502 és presentat després d'un registre de 1599, cosa que té els seus inconvenients. L'agrupació al·ludida té també avantatges: l'acarament de les làmines 75 i 76, per exemple, ens fa veure que dos cartularis han sortit del mateix taller de còpia i potser de les mateixes mans, el de Carlemany (que vam editar poc abans de l'aparició del llibre que comentem) i el "Llibre gran de la Sagristia major" de la Catedral.

* *L'escriptura a les terres gironines (segles IX-XVIII)*, Diputació de Girona, 1993, 2 volums.

L'àmbit geogràfic estudiat és definit al títol com a "terres gironines". L'avinença dels coautors sobre l'extensió de les terres gironines pot haver estat precària. L'arenycenc Pons Guri deu haver decidit que el Maresme fins a Arenys és gironí en l'època que abraça el llibre, i nosaltres li donem la nostra total adhesió. Ha volgut que fossin gironins Ripoll i Puigcerdà? Seria sorprenent, atesa la seva trajectòria i les conviccions que ha manifestat fins avui, que nosaltres compartim; no ho van ser fins al s. XIX, i segurament Puigcerdà no ho serà ben aviat, quan les províncies passin avall. Són gironines les escriptures produïdes per escrivans residents en aquesta àrea? En algun cas (p.e. núm. 61) s'admet un privilegi reial datat ací o textos redactats a Girona per una cort itinerant (núm. 80). El criteri de localitat és, doncs, més aviat ampli.

Difícilment podríem destacar prou la varietat de tipologia documental recollida. Hi és pràcticament tot. Potser hi trobaríem a faltar, entre tanta abundància, una escriptura de creació de censal, un arrendament de finca rústica, i més textos de l'àmbit judicial, com són les sentències interlocutòries i provisions varies. Però la varietat de l'aplec deixarà satisfets els més exigents.

De cada làmina es dóna, en primer lloc, el regest, important perquè defineix diplomàticament el text, i la transcripció, molt acurada i amb indicació (en cursiva) de les lletres abreujades a l'original.

Les definicions dels documents són molt acurades. En algun cas resultaran sibil·lines per a profans, com quan hom llegeix "Testificació sobre insolutumdatio feta a títol 'mortis causa'" (núm. 40), però inviten a aproximar-se a la nomenclatura de l'època i al rigorós vocabulari jurídic. El volum prefereix de vegades nomenclatures lleugerament arcaïtzants, com "columnella" per "donació en execució de testament" o "lliurament de llegat" (núm. 8), "carta precària" per "establiment a cens" (núm. 37), i "prohomenia" per "sentència arbitral" (núm. 51, 115). Tanmateix, el "Detall de reparacions" del núm. 177 podria dir-se sense més "Pressupost".

L'estudi de detall es distribueix en l'anàlisi de l'escriptura i del seu suport i conservació amb el nom de "Consideracions codicològiques i paleogràfiques" i en l'exposició de les particularitats del text, sota el títol "Consideracions diplomàtiques i jurídiques", que, en el cas dels llibres poden transformar-se en "historicolitúrgiques". Ja es veu que la nomenclatura no correspon del tot a les matèries tractades en els corresponents epígrafs; la codicologia no té res a dir en el cas dels pergamins solts, la informació sobre els arxius que hom dóna no és al·ludida en aquests títols, i és difícil de veure quines consideracions històriques i litúrgiques es poden fer, per exemple,

sobre un còdex de la Bíblia o un recull canònic. Per als manuscrits litúrgics, és útil la remissió a J. Janini, *Manuscritos litúrgicos de las bibliotecas de España. II. Aragón, Cataluña y Valencia*, Burgos, 1980, sobretot perquè la visió de conjunt que s'hi troba permet de tipificar correctament cada exemplar.

Deixant de banda els títols, l'anàlisi continguda sota aquests epígrafs és molt aprofundida, com es podia esperar de la competència dels autors. Respon als conceptes de les excel·lents introduccions de les pàgines 19-41.

Tractant-se d'un àmbit geogràfic restringit, potser algú trobarà a faltar en la introducció referències a amanuenses i copistes concrets, com Pere Arnau de Pujol i Baltasar de Costa, perduts enmig dels comentaris, i a tallers de còpia, que degueren existir. Hom ha omès també al·lusions a les filigranes, necessàries de vegades per a la datació del paper.

L'anàlisi de la redacció de les escriptures tal vegada hauria guanyat en claredat si en la introducció s'hagués informat sobre les clàusules redaccionals i l'època d'inici del seu ús. Se'ns permeti de remetre a aquest propòsit al nostre "*Clàusules d'evicció d'alguns notaris gironins del segle XIII*", dins ATCA 3 (1984), 13-27.

A propòsit de la informació sobre registres d'arxiu, convindria potser per al progrés de la diplomàtica d'indicar quin any comencen les sèries, i també, en el cas de presentar un document de tipus nou, potser s'hauria pogut aproximar l'època en la qual va aparèixer aquella tipologia documental. Concretament, el primer capbreu que es transcriu (núm. 158) és de principi del s. XV, quan aquests documents abunden des de final del s. XIII. O bé, encara que hom no doni cap escriptura de creació i venda de censal, sí que s'ofereix un millorament de censal del 1533 (núm. 217). Seria el cas d'advertir el lector que el censal estava en ús ja a mitjan segle XIV?

Pel que fa a l'inici de les sèries, el primer document que es troba procedent de la de Lletres de l'Arxiu Diocesà és del 1440 (núm. 173), però la sèrie s'inicia el 1294; la tipologia era establerta des de feia un segle i mig, i així hem procurat de mostrar-ho als nostres estudis "*La diòcesi de Girona a través de les lletres de la cúria (1420-1620)*", dins *Miscel·lània en honor del cardenal Narcís Jubany*, Barcelona 1992, 391-408 i "*Un formulari de lletres de la cúria eclesiàstica de Girona, s. XV*", dins ATCA 10 (1991), 319-334.

NOTES DE LECTURA

Les notes que es donen a continuació, més que de crítica, són observacions de detall, testimoni de l'atenció que ens ha merescut l'obra que recensionem.

Núm. 5, pàg. 62, text: "Palacio Felmiro conna qui fuit". Interessant error d'escriptura; hom al·ludeix a un difunt. Podria deure's a una transcripció d'oïda, "Palacio vel Miro condam" o un error d'escrivà: "Palacio seu Miro".

Núm. 10, pàg. 68. BC Arx núm. 4.572, que hem vist directament, sembla una còpia facsimilar; deixem als paleògrafs la feina de precisar la seva datació, que difícilment pot ser de l'any del document. Un altre exemplar, imitació de l'original, del s. XII, BC arx., núm. 4.571. Probablement l'original és ADG, Vilabertran, núm. 73, on la tinta ha desaparegut gairebé del tot.

Núm. 28, pàg. 98-99. Escau al còdex el nom d'Evangelinari? Seria més apropiat per a un volum que contingués els fragments evangèlics disposats per a la lectura litúrgica. Villanueva, sempre alerta, el designà com a "Códice de los Evangelios".

Núm. 29, pàg. 99. El text reproduït i transcrit no és una "glossa" al llibre de Daniel, sinó una part de "prologus". El mateix cal advertir a propòsit de la registació "Avantposa un comentari per iniciar el lector en el tema", que porta el núm. 30. Sobre els pròlegs bíblics hom consultarà D. De Bruyne, *Préfaces de la Bible latine*, Namur, 1920.

Núm. 31, pàg. 102-103. V. José Janini, "Un sacramentario benedictino pirenaico del siglo XI" (Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 827)", dins *Analecta Sacra Tarracoenensia*, 53-54 (1980-1981), 253-265. El comentari, en no referir-se al llibre, sinó només a la pàgina reproduïda, oscil·la en qualificar el volum de Col·lectari o de Sacramentari, i desconeix la noció de Sacramentari augmentat.

Núm. 33. Entre la bibliografia citada és oportú de referir-se a l'edició de les dotalies que té en curs Ramon Ordeig, *Les Dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, vol I, Vic 1993-1994, i que ha anticipat en diversos lliuraments a la *Revista Catalana de Teologia*.

Núm. 40, Consideracions diplomàtiques, pàg. 117: "Bernat de Palafolls, en una breu escriptura que qualifica de 'lapillus', etc.". Més exactament, el *lapillus* és una pedreta que hom lliura en senyal de transmissió de domini, acció simbòlica similar a la d'agitar una "stipula" per "estipular" un contracte. També hom feia servir les pedres en un altre acte jurídic, la denúncia d'obra nova, "trino lapilli iactu".

Núm. 50, pàg. 130. L'edició definitiva, Beatus de Liébana, *Commentaria in Apocalypsim*, ed. E. Romero Pose, Roma, Accademia del Lincei, 1985, és poc coneguda a Catalunya.

Núm. 55, pàg. 139. "Fuctuosos" podria ser donat com a "F<r>uctuosos". El comentari podria cridar l'atenció sobre la presència del mot "canonicus" al document, que és molt

RECENSIÓ

rar; cap canonge de la seu de Girona no posà el mot “canonicus” després del seu nom abans de l'any 1050, almenys; és obligat de plantejar la hipòtesi d'una falsificació.

Núm. 75, Consideracions diplomàtiques, pàg. 180: “El cartulari dit de Carlemany, conservat actualment a l'Arxiu Diocesà de Girona, originàriament pertanyia al Capítol Catedralici, on es trobava encara a inicis del segle passat quan fou estudiat per J. Villanueva”. Confrontar l'asserció amb Villanueva, VL XII, 126: “Con igual generosidad me ha franqueado el Ilmo. Sr. Obispo actual todos sus archivos y curias, donde he disfrutado el famoso Cartoral llamado de Carlo Magno, que comprende los instrumentos más antiguos de esta iglesia, y otro, más moderno, intitulado “De Rúbricas coloradas”. Els inventaris de l'arxiu episcopal dreçats per ordre del bisbe Arévalo de Zuazo cap a l'any 1600 enumeren ja el cartulari de Carlemany.

Núm. 81, pàg. 190, regist. Hom localitza a Girona uns actes que explícitament van realitzar-se a Cornellà, Sant Andreu de Terri i Sords.

Núm. 137, pàg. 293. Els inicis del llibre litúrgic dit breviari poden il·lustrar-se amb el breviari d'inicis del s. XII que estudia J. Lemarié, *Le bréviaire de Ripoll. Paris, B.N. lat. 742. Étude sur sa composition et ses textes inédits*, Montserrat 1965.

Núm. 151, bibliografia. Hom pot referir-se a A. Cordoliani, “Inventaire des manuscrits de comput ecclésiastique conservés dans les bibliothèques de Catalogne”, dins *Hispania Sacra* 4 (359-384; 5 (1952), 121-164.

Núm. 180. La sèrie de juraments de veguers s'inicia a l'Arxiu Diocesà el 1445; tanmateix, el tipus documental és molt anterior, i hom en troba d'enregistrats als “Notularum” del mateix arxiu el 1320; Gabriel Roura ha publicat el més antic a *AIEG* 25/II (1981), 371. Per tant, atribuir la celebració d'aquests actes a una concòrdia celebrada el 1400, com ho fa el comentari, no respon a la veritat.

Núm. 202. Catedral de Girona, ms. 83. Es descrit per Pau Oskar Kristeller. *Iter Italicum. Accedunt alia itinera. A finding List of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic Manuscripts of the Renaissance in Italian and other Libraries. Volume IV (Alia Itinera II) Great Britain to Spain*, Londres i Leiden, The Warburg Institute i E. J. Brill 1989, pàg. 505.

Notes sobre el llatí: núm. 28, pàg. 98: “els ‘titulus currens’”, corregir “els ‘tituli currentes’”, com escau al plural. Núm. 49, pàg. 129: “Infra accione”, transcriure “Infra accionem”, perquè “infra” regeix acusatiu. Núm. 70, pàg. 170: “exceptam decimam” pes “excepta decima”, per ablatiu absolut; Núm. 82, pàg. 192: “quinque milia solidos Barchino” seria “quinque milia solidorum barchinonensium”; “milia” regeix genitiu.

Sobre l'ús de majúscules: núm. 11, pàg. 70: “solanos” és “Solanos”, topònim. Núm. 30, transcripció: “gommorreorum” ha d'anar amb majúscula. Núm. 40; les majúscules “Castell” del regist i “Castrum” a la darrera línia de la transcripció han de ser minúscules. Núm. 55, transcripció: “Summi” és “summi”. Núm. 77: “d.En Tamaron”, és “d'en Tamaron”. Núm. 149, pàg. 313: “sperauit in Eo” és “sperauit in eo”.

Puntuació. núm. 70, pàg. 170: “quinto. Presentibus” és “quinto, presentibus”. Núm.

76, transcripció: “baptizato per hanc” és “baptizato. Per hanc”. Núm. 84: “locatenentibus. Salutem et dileccionem” és “locatenentibus, salutem et dileccionem”.

Transcripció i impremta. Núm. 26: La línia 15 del text no havia de ser transcrita després del títol “Prefatio”, sinó després del títol “Communio”. Núm. 46, transcripció: cada vegada que comença un responsori cal punt i a part; no, en canvi, quan comença un verset, que és part del responsori. La resta, abans de “Sacram Presentis” era bo d’afegir un [Invitatorium], que explica el caràcter peculiar del primer responsori. Núm. 49: “Secreta”, transcriure “Sacra”. Núm. 67, signatures: “Berengarius de Cigero” és “Berengarius de Castro”, que signà molts altres documents d’Amer. Núm. 69: “P. de Mathea” és “P. de Matha”; “salvantur” és “solvantur”. Núm. 77. “Castilonis” és “Castilionis”. Núm. 81, pàg. 191: “Deusloseu” és “Deuslofeu”.

Citacions. Núm. 25, pàg. 94: “ETAI” és “ETAIX”. Núm. 26, pàg. 95: “Enríquez”, llegir “Enrique”. Núm. 48, pàg. 127: “augustiniannes”, és “augustiniennes”. Pàg. 193, nota, “kuntsgeschichte”, ha de ser “Kunstgeschichte”.

Vocabulari. Núm. 26: “encapçalament”; llegiu “inici”. Núm. 27, pàg. 97, línia 1: “avui custodiat”; llegir “avui propietat”. Aquesta anotació val per tots els manuscrits gironins de la Biblioteca Universitària de Barcelona. Pàg. 125, primera línia de baix, “La pàgina transcrita fa referència”, llegir “La pàgina transcrita conté”; el canvi redaccional cal fer-lo també al registre del document. Pàg. 130: “missals complets”, llegir “missals plenaris”. Núm. 86, a les consideracions diplomàtiques, on hom parla de “col·lecta dels delmes”, ha de dir “col·lecta de la dècima”, per distingir entre els delmes i les dècimes imposades als beneficis. Núm. 143. La dicció “sined”, no seria millor “sínode”?

Onomàstica. Núm. 38, pàg. 113: “in ipso Monnel” no és Monells, sinó el Monell de Bàscara. Núm. 69; Ramon Susqueda, notari, és “Ramon de Susqueda”. Núm. 71, registre; “batlle de Torn” és “batlle del Torn”, perquè aquest poble porta sempre article. Núm. 77, registre: “Pere Cenglada”; millor, “Pere s’Anglada”. Núm. 86: “Luchesii” és el cognom català “Lluqués”.

És habitual de felicitar, en recensions semblants, autors i editor; en el cas present, és de justícia. Es pot sortir del tòpic afegint-hi una felicitació per als destinataris del llibre, que poden servir-se d’un recull ric de documentació, competent en el seu estudi i ben servit d’índexs.

Josep M. Marquès